

บทที่ 4

ปฏิบัติการในการแก้ไขปัญหานี้สิน

4.1 ปฏิบัติการและผลของปฏิบัติการในการแก้ไขปัญหานี้สินในภาพรวม

จากการศึกษาในบทที่ผ่านมา เกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ในการวิเคราะห์สาเหตุปัญหานี้สิน การเรียนรู้เพื่อหาแนวทางแก้ไขปัญหานี้สินของเกษตรกร ทำให้เห็นพัฒนาการของกระบวนการเรียนรู้ ที่มีการต่อยอดทั้งในแง่ของการพัฒนาองค์ความรู้ พัฒนาแหล่งข้อมูลของการเรียนรู้ และการพัฒนาขยายการเรียนรู้สู่ระดับชุมชน เพื่อให้เกิดพลังขับเคลื่อนสู่กิจกรรมการแก้ไขปัญหานี้สินที่เป็นรูปธรรมในหลากหลายกิจกรรม จากการประมวลกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหานี้สินของเกษตรกรในชุมชน ได้พบกิจกรรมที่หลากหลายในการผลิตภาคเกษตร ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 4 ประเด็น ที่เห็นเป็นรูปธรรมชัดเจนในชุมชน คือ

4.1.1 กิจกรรมการลดต้นทุนการผลิต ประกอบไปด้วย

- การแลกเปลี่ยนแรงงาน
- การใช้ปุ๋ยอินทรีย์น้ำ ปุ๋ยพืชสด หรือสารชีวภาพ
- การเรียนรู้เพื่อวิเคราะห์ธาตุอาหารของดิน

4.1.2 กิจกรรมการกระจายความเสี่ยง ประกอบไปด้วย

- การลดพื้นที่เพาะปลูก
- การปลูกพืชผสมผสาน
- การเลี้ยงสัตว์ผสมผสาน

4.1.3 กิจกรรมการเพิ่มรายได้ ประกอบไปด้วย

- การแปรรูปผลผลิต
- การปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์เสริมรายได้
- การประกอบอาชีพหัตถกรรมเสริมรายได้

4.1.4 กิจกรรมการลดค่าใช้จ่าย ประกอบไปด้วย

- การบริโภคอาหารมีคุณภาพไม่แพง
- การสร้างแหล่งอาหารไว้บริโภคในครัวเรือน
- การลดค่าใช้จ่ายฟุ่มเฟือย
- การสร้างเสริมสุขภาพ เช่น การออกกำลังกาย เพื่อลดค่าใช้จ่ายในการรักษา
- การลดค่าใช้จ่ายด้านภาษีสังคม

4.1.1 กิจกรรมการลดต้นทุนการผลิต

การแลกเปลี่ยนแรงงาน

การแลกเปลี่ยนแรงงาน หรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “การเอามือเอารวัน” เป็นกิจกรรมที่มีมาตั้งแต่อดีต ในการเพาะปลูกเก็บเกี่ยวข้าว และพืชอื่นๆ ในอดีต ด้วยเงื่อนไขการดำรงชีวิตที่ไม่ได้เน้นการผลิตเพื่อขาย ทำให้กิจกรรมการแลกเปลี่ยนแรงงานในการเพาะปลูกข้าวมีความสัมพันธ์กับระบบการจัดการน้ำแบบเหมืองฝาย ที่สามารถจัดช่วงเวลาสลับได้เรียงเก็บเกี่ยวผลผลิตกันเพื่อให้มีการเอามือเอารวันช่วยเหลือกันทั้งหมู่บ้านได้ กิจกรรมนี้นอกจากจะมีประโยชน์ในแง่ของการผลิตเศรษฐกิจของชุมชนแล้ว ยังมีประโยชน์ในแง่ของการเสริมสร้างความสามัคคีในชุมชนอีกด้วย

แต่ในเงื่อนไขบริบทปัจจุบัน กิจกรรมการแลกเปลี่ยนแรงงานได้เริ่มสูญหายไป เนื่องจากสาเหตุหลายด้านกล่าวคือ (1) ปัญหาแรงงานขาดแคลน เนื่องจากเยาวชนต้องใช้เวลากับการศึกษามากขึ้น ขณะที่วัยแรงงานหลายครอบครัวมีทางเลือกที่มีรายได้ดีกว่าในการรับจ้างนอกภาคเกษตรหรือการประกอบอาชีพอื่นๆ (2) ปัญหาเรื่องน้ำ ภาวะแห้งแล้งและระบบการจัดการน้ำได้เปลี่ยนแปลงไป เกษตรกรไม่สามารถควบคุมการจัดสรรน้ำดังเช่นระบบเหมืองฝายในอดีตได้ เพราะมีระบบชลประทานของรัฐเข้ามาจัดการแทน (3) ปัญหาในด้านของการผลิตเชิงพาณิชย์ ที่ให้ความสำคัญกับการแข่งขัน รายได้ ทำให้เกษตรกรแต่ละครอบครัวหลังปลูกข้าวต้องรีบปลูกพืชพาณิชย์คือกระเทียมต่อทันทีในช่วงเวลาเดียวกัน เพราะว่าจากการสังเกตและการทดลองปลูกพบว่า การปลูกกระเทียมหลังเกี่ยวข้าวก่อนเดือนธันวาคม มักจะได้ผลผลิตที่มีคุณภาพดี ด้วยเหตุผลต่างๆ ดังกล่าวทำให้ต้องมีการจ้างแรงงานรายวันจากในชุมชนและนอกชุมชน ซึ่งพบว่าค่าแรงรายวันสูงขึ้น และผู้รับจ้างจะไม่มี ความผูกพันฉันทัญญาคติมิตรกับผู้จ้าง ทำให้ไม่มีการยึดหยุ่น จะเน้นค่าตอบแทนมากกว่าที่จะเน้นผลงาน กิจกรรมเอามือเอารวันจึงได้เริ่มสูญหายไปแม้ในกิจกรรมการเกี่ยวข้าว

ต่อมา เกษตรกรและเกษตรกรกลุ่มก้าวหน้า ได้มีความพยายามที่จะรื้อฟื้นกิจกรรมแลกเปลี่ยนแรงงานขึ้นอีกครั้งภายใต้เงื่อนไขสถานการณ์บริบทปัจจุบัน เนื่องจากได้เล็งเห็นประโยชน์ของกิจกรรมนี้ โดยได้มีการหารือร่วมกันในเวทีสนทนาภายใต้โครงการวิจัย “การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนโดยใช้จารีตประเพณีดั้งเดิม” เพื่อหาแนวทางและทดลองปฏิบัติ ซึ่งมีความพยายามที่จะปรับวิธีการจัดการน้ำในระบบชลประทานของรัฐในหมู่บ้าน ปรับช่วงระยะเวลาการผลิตเพื่อให้สอดคล้องกับกิจกรรมการแลกเปลี่ยนแรงงาน และผลพวงจากราคากระเทียมที่ตกต่ำลง เกษตรกรหลายรายขาดทุน จึงเป็นช่องทางที่ดีที่ทำให้เกษตรกรนำเสนอนโยบายแก้ไขโดยให้มีการลดพื้นที่เพาะปลูก จากที่เคยปลูกกระเทียมเต็มพื้นที่ก็ลดพื้นที่ปลูกลงเพียงครึ่งหนึ่ง อีกครึ่งหนึ่งหันมาปลูกพืชชนิดอื่น ทำให้กิจกรรมการแลกเปลี่ยนแรงงานกลับมามีบทบาทสำคัญในการลดต้นทุนการผลิตอีกครั้ง

การใช้ปุ๋ยอินทรีย์น้ำ ปุ๋ยพืชสด หรือสารชีวภาพ

ในช่วงแรกเกิดจากเกษตรกรบางคนไปรับการอบรมจากหน่วยงานรัฐ การผลักดันของกรมพัฒนาที่ดิน และเพิ่มความเข้มข้นขึ้นเมื่อมีโครงการวิจัย ของ สสส. เข้ามาเน้นให้เกิดการกระจายผลเป็นรูปธรรมระดับชุมชน ซึ่งปฏิบัติการของกิจกรรมนี้ จะกล่าวโดยละเอียดในส่วนของกรณีตัวอย่างกิจกรรมการแก้ไขปัญหาหนี้สินกรณีการใช้สารชีวภาพทดแทนสารเคมี

การเรียนรู้เพื่อวิเคราะห์ธาตุอาหารของดิน

กิจกรรมนี้ นายสุรชัย มรกตวิจิตรการ ซึ่งเป็นหมอดินอาสาประจำหมู่บ้าน ตามนโยบายของกรมพัฒนาที่ดิน ปัจจุบันสามารถพัฒนาตนเองเป็นวิทยากรหมอดินประจำตำบล ได้เริ่มจากความสนใจที่จะพัฒนารูปแบบของการดำรงชีวิตตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง โดยการทำการเกษตรแบบผสมผสาน เมื่อได้เรียนรู้ถึงแนวทางการเกษตรหลายรูปแบบจากส่วนราชการ จากศูนย์ศึกษาพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ก็ทำให้เห็นความสำคัญของการวิเคราะห์ธาตุอาหารของดิน ที่จะช่วยลดต้นทุนการผลิตของเกษตรกรได้เป็นอย่างดี เพราะเมื่อเกษตรกรรู้ว่าที่ดินที่ตนเองใช้เพาะปลูกนั้น ขาดธาตุอาหารอะไรบ้าง ก็จะนำไปสู่การใช้ปุ๋ยเสริมธาตุอาหารที่ถูกต้องไม่สิ้นเปลือง นายสุรชัย มรกตวิจิตรการ ได้มีส่วนสำคัญในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้กับกลุ่มเกษตรกรในชุมชนให้เรียนรู้ถึงความสำคัญของการวิเคราะห์ธาตุอาหารของดิน และเชื่อมโยงองค์ความรู้สัมพันธ์กับการใช้สารชีวภาพเพื่อผลิตปุ๋ยอินทรีย์ ปุ๋ยพืชสด ด้วย

4.1.2 กิจกรรมการกระจายความเสี่ยง

การลดพื้นที่เพาะปลูกและการปลูกพืชเลี้ยงสัตว์ผสมผสาน

กิจกรรมนี้ เป็นผลสืบเนื่องมาจากภาวะราคาตลาดกระเทียม ที่มีคามผันผวนขึ้นลงตลอดราคาที่ผันผวนไม่เพียงผันผวนปีต่อปีเท่านั้น แต่ยังมีเปลี่ยนแปลงขึ้นลงภายในรอบการผลิตครั้งหนึ่งๆ ด้วย เกษตรกรที่ขายผลผลิตสัปดาห์แรกของเดือนอาจได้กำไรมากกว่าเกษตรกรอีกคนที่ขายผลผลิตในสัปดาห์หลัง หรือสาเหตุจากภัยธรรมชาติ เช่น ฝนตกติดต่อกันหลายวัน ก็ทำให้เกษตรกรที่ต้องเก็บเกี่ยวผลผลิตเพื่อขายในช่วงนั้น ต้องขาดทุน ซึ่งสิ่งต่างๆ เหล่านี้คือความไม่แน่นอน เป็นความเสี่ยง ซึ่งในช่วงสองสามปีหลัง จากการขยายแนวคิดของแกนนำชุมชน และแกนนำเกษตรกรกลุ่มก้าวหน้า ทำให้เกษตรกรในชุมชนหลายรายเริ่มหันมาลดพื้นที่การเพาะปลูกกระเทียมลง แต่ได้ปลูกปลูกพืชชนิดอื่นสลับไป เช่น ถั่วลิสง ซึ่งปีที่ผ่านมา สร้างกำไรให้กับผู้ปลูกมาก ทำให้ปีนี้เกษตรกรที่หันมาลดพื้นที่เพาะปลูก เพื่อปลูกพืชผสมผสานมากขึ้นกว่าเดิม ส่วนใหญ่จะเป็นเกษตรกรในกลุ่มก้าวหน้า ขณะที่เกษตรกรในกลุ่มผลิตซ้ำ เมื่อเห็นผลเป็นรูปธรรม ก็เริ่มมีการปลูกพืชผสมผสานบ้างแล้ว

4.1.3 กิจกรรมการเพิ่มรายได้

การแปรรูปผลผลิต

กิจกรรมนี้ เป็นกิจกรรมที่มีการริเริ่มให้เกิดขึ้นมานานแล้ว โดยในปี พ.ศ 2524-2525 ผลผลิตกระเทียมราคาดี ผลตอบแทนสูง แต่ปี พ.ศ 2527 – 2528 หมู่บ้านใกล้เคียง กันได้หันมาปลูกบ้าง ทำให้ผลผลิตล้นตลาด นายทองสุข ธาตุอินจันทร์ เกษตรกร (ปัจจุบันเป็นผู้ใหญ่บ้าน) ได้ปรึกษาร่วมกับนายไพรัตน์ (เกษตรกรดีเด่น) ลุงประเสริฐ อ้ายนิเวศ และเห็นควรที่จะร่วมจัดตั้งกลุ่มแม่บ้าน เพื่อแก้ปัญหาผลผลิตขายไม่ออก โดยมีกิจกรรมการนำกระเทียมไปแปรรูป และขยายผลไปสู่การแปรรูปอาหาร แปรรูปผลไม้ในลำดับต่อมา ปัจจุบันนี้ได้พัฒนาเป็นโรงงานแปรรูปกระเทียม ในหมู่บ้าน กลายเป็น 1 ผลิตภัณฑ์ 1 ตำบล (OTOP) ทำให้เกิดรายได้กับกลุ่มสมาชิก สร้างชื่อเสียงให้กับชุมชนในระดับประเทศ และขยายตลาดทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ อีกทั้งยังมีการพยายามผลักดันให้เกิดผลผลิตที่มีคุณภาพคือการวิจัยกระเทียมโทน โดยการสนับสนุนทางวิชาการ และงบประมาณจากหน่วยงานภาครัฐ อย่างไรก็ตามการแปรรูปผลผลิตกระเทียมเพื่อสร้างรายได้แก้ปัญหาหนี้สินนั้น ยังจำกัดอยู่เฉพาะกลุ่มสมาชิก ไม่สามารถที่จะขยายผลเพื่อสร้างรายได้ให้กับประชาชนในระดับชุมชนได้

การปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์เสริมรายได้

กิจกรรมการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์เสริมรายได้ นอกจากจะเป็นการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์เศรษฐกิจที่มีอยู่โดยทั่วไปแล้ว ยังเป็นการสร้างความหลากหลายในการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ จากพืชและสัตว์ที่มีการเลี้ยงอย่างแพร่หลาย ผู้การทดลองปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ชนิดอื่นๆ บ้าง เช่น การปลูกชะอม การปลูกมะเขือ รวมทั้งการปลูกไม้ยืนต้นอื่นๆ เช่น มะยงชิด มะพร้าว ขนุน เป็นต้น ซึ่งกรณีนี้มีเกษตรกรกลุ่มก้าวหน้าคือนายสมหมาย ทาอินทร์ ที่ได้พยายามทดลองปลูกพืชที่หลากหลายในสวนจนได้รับการช่วยเหลือในระดับอำเภอเพื่อผลักดันให้เป็น 1 ตำบล 1 สวนผสม ในส่วนของการเลี้ยงสัตว์ ปัจจุบันชุมชนมีการเลี้ยงสัตว์เสริมรายได้ที่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นปลาชนิดต่างๆ กบ วัว หมู ไก่ เป็นต้น ซึ่งมีทั้งการลงทุนเลี้ยงเอง และการได้รับการสนับสนุนจากส่วนราชการ เช่น กรณีของกลุ่มประมงน้ำไหล ได้รับการสนับสนุนจากศูนย์ศึกษาพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ ให้การอบรมทางวิชาการ ให้พันธุ์ จนเกิดการรวมกลุ่มผู้เลี้ยงในปี พ.ศ 2542 ปัจจุบันมีกระชังเลี้ยงตั้งอยู่ตามแนวของลำน้ำกลางหมู่บ้านถึง 31 กระชัง ในกระชังจะเลี้ยงปลานิลดำและปลานิลแดง กระชังละประมาณ 300 ตัว ประโยชน์ต่อเนื่องที่เกิดจากกิจกรรมนี้คือทำให้คลายเครียดหลังจากการทำงานในไร่นากับผู้เลี้ยง เกิดความเพลิดเพลินในขณะที่ให้อาหารปลา และผู้เลี้ยงก็จะให้ความตระหนักรวมทั้งสร้างความตระหนักให้เกิดกับสมาชิกในชุมชน ให้ระวังมิให้เทของเสียสู่แม่น้ำทำให้ลำน้ำมีความ

สะอาด นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับนักเรียน ที่จะขยายบ่อในโรงเรียน แล้วให้แก่นำในกลุ่มเลี้ยงปลาไปสาธิตถ่ายทอดความรู้ให้กับเยาวชนในโรงเรียน

การประกอบอาชีพหัตถกรรมเสริมรายได้

เกษตรกรหลายครอบครัวพยายามหาอาชีพเสริมรายได้ต่างๆ เพื่อลดการอพยพไปขายแรงงานในเมือง เป็นที่มาของการเกิดกลุ่มอาชีพต่างๆ ทั้งจากการริเริ่มของชาวบ้าน การสนับสนุนจากส่วนราชการ ได้แก่ ศูนย์ศึกษาห้วยฮ่องไคร้ ฯ เกษตรอำเภอ พัฒนาชุมชน เป็นต้น เช่น กลุ่มทอผ้า มีงานปั้นผ้าของกลุ่มทอผ้า ที่แม่บ้านหรือผู้สูงอายุที่ยังพอมิแรง สามารถนำมาทำที่บ้านได้ นอกจากนี้ ก็ยังมีกิจกรรมการรับแกะกระเทียมและหอมแดงในตอนกลางวัน ทำดอกไม้จันทร์ ในตอนกลางคืน รายได้ที่ได้ช่วยลดภาระค่าใช้จ่ายของลูกหลาน ค่าอาหาร ทำบุญ ค่าน้ำ ค่าไฟ ฯลฯ ได้เป็นอย่างดี และในปี พ.ศ 2542-43 กลุ่มเยาวชนนำโดยนายกฤษฎา ทะลานบุญ ประธานกลุ่ม ได้พยายามรวมกลุ่มเพื่อทำการแปรรูปไม้ยางเป็นเก้าอี้วางมือถือ โดยกู้เงินจากอุตสาหกรรมภาคมาซื้อเครื่องจักรราคา 80,000 บาท เพื่อแต่งเศษไม้ยางจากโรงงานเฟอร์นิเจอร์ที่รับจากอำเภอสารภี ต้นทุนชิ้นละ 8 บาท ขายส่ง 12 บาท ขายปลีก 15 บาท สร้างรายได้อีกทางหนึ่งสำหรับกลุ่มเยาวชน

4.1.4 กิจกรรมการลดค่าใช้จ่าย

การบริโภคอาหารมีคุณภาพไม่แพงและการสร้างแหล่งอาหารไว้บริโภคในครัวเรือน

กิจกรรมนี้ยังจำกัดอยู่ในระดับครอบครัว ไม่ถือเป็นกิจกรรมร่วมระดับชุมชน ภาพปรากฏที่พบในปัจจุบัน ครอบครัวเกษตรกรในหมู่บ้านหลายครอบครัว จะใช้ที่ดินซึ่งเป็นบริเวณที่ปลูกบ้านหรือเป็นที่อยู่อาศัย ปลูกไม้ดอกไม้ประดับบ้าน ปะปนไปกับพืชสมุนไพรบ้าง พืชผักสวนครัวบ้าง เช่น ข่า ตะไคร้ ใบมะกรูด ตำลึง สะระแหน่ โหระพา กะเพรา ชะโอม ขนุน ซึ่งใช้ลูกอ่อนทำอาหาร ส่วนลูกที่สุกก็รับประทานเป็นผลไม้ได้ ฯลฯ หรือแม้แต่พืชที่เป็นอาหารที่เคยหาได้ตามป่าหรือขึ้นเองตามธรรมชาติ เช่น พืชชนิดหนึ่งลักษณะคล้ายต้นข่า (ชาวบ้านเรียกว่า จี๊ก๊าก รสชาติคล้ายดอกข่า) ชาวบ้านจะเก็บดอกที่กำลังตูมมาต้มกับน้ำพริก และที่พบตามข้างรั้วก็คือ ผักเชียงดา ใช้ยอดและใบอ่อนทำแกงกับปลาได้ทุกชนิด ในตอนเย็นมักจะพบว่าแม่บ้านบางคนเก็บผักสวนครัวมาทำกับข้าว และบางครั้งที่บ้านไม่ได้ปลูกก็จะเดินไปขอยจากเพื่อนบ้าน ที่แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านบ้านใกล้เคียงกันจะไปมาหาสู่กันเสมอ

นอกจากจะปลูกพืชที่ใช้เป็นอาหารได้แล้ว บริเวณบ้านของชุมชนที่นี้เกือบทุกหลังคาเรือนมีการเลี้ยงสัตว์ที่ใช้ทำอาหารได้ นับตั้งแต่ ไก่พันธุ์พื้นเมือง ซึ่งเลี้ยงแบบปล่อยให้หากินเองตามธรรมชาติ เลี้ยงปลาในกระชัง แต่ถ้าบ้านไหนอยู่ใกล้คลองส่งน้ำก็จะเลี้ยงปลาแบบประมงน้ำไหล บางบ้านเลี้ยงกบ บางบ้านเลี้ยงเป็ดไว้กินไข่ โดยที่สัตว์เลี้ยงพวกนี้อาศัยอยู่ในบริเวณบ้าน

บางครั้งให้นอนใต้ถุนบ้าน เช่น ทำเล้าไก่ไว้ใต้ถุนบ้าน ทำให้รู้สึกว่ายู่ใกล้ชิดกันทั้ง คน พี่ช และ สัตว์ ซึ่งในหมู่บ้านมีครอบครัวตัวอย่าง เช่นบ้านพ่ออู๋สม-แม่อู๋ต่อมที่เคยได้รับรางวัลบ้านที่ปลูกผักสวนครัวตัวอย่าง จากพัฒนาชุมชนอำเภอค้อยสะแก้มาแล้ว

กิจกรรมการลดค่าใช้จ่ายฟุ่มเฟือย

กิจกรรมนี้เป็นกิจกรรมที่เป็นความตระหนักจำกัดภายในระดับครอบครัว ไม่เป็นกิจกรรมร่วมระดับกลุ่ม อย่างไรก็ตามกลุ่มแกนนำชุมชน ที่ได้เรียนรู้ถึงแนวทางการแก้ไขปัญหาหนี้สินจากชุมชนอื่นๆ ได้เริ่มเห็นแนวทางที่จะสร้างความตระหนักในระดับชุมชน เพื่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมค่าใช้จ่ายฟุ่มเฟือย และการใช้จ่ายที่ไม่จำเป็น สู่การใช้จ่ายอย่างประหยัด โดยกลุ่มแกนนำหลายคน ได้เริ่มทดลองทำบัญชีรายรับรายจ่ายของครัวเรือน ตามชุมชนตัวอย่างที่ได้ไปศึกษาเรียนรู้มา และนำตัวเลขมาสรุปเมื่อสิ้นเดือน เมื่อเห็นแนวทางด้วยตนเองแล้ว ก็จะนำเสนอสู่ชุมชน เพื่อให้ทดลองปฏิบัติต่อไป

การสร้างเสริมสุขภาพ เช่น การออกกำลังกาย เพื่อลดค่าใช้จ่ายในการรักษาพยาบาล

กิจกรรมนี้ช่วงแรกยังจำกัดอยู่ที่กลุ่มเยาวชน ที่มีโอกาสในการออกกำลังกายในโรงเรียน สถานศึกษา และสถานที่ออกกำลังกายภายในหมู่บ้าน ส่วนกลุ่มผู้ใหญ่ทำงานที่ประกอบอาชีพการเกษตรจะถือว่าการทำงานในไร่นาก็คือการออกกำลังกาย ขณะที่กลุ่มแม่บ้านและกลุ่มผู้สูงอายุ จะมีโอกาสน้อยในการออกกำลังกาย การรวมกลุ่มจัดกิจกรรมเดินแอโรบิคเกิดขึ้นเป็นครั้งคราวตามการสนับสนุนของภาครัฐ และได้มีความพยายามทำให้เป็นระบบมีประสิทธิภาพมากขึ้น ภายใต้โครงการวิจัยซึ่งสนับสนุนงบประมาณโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ โดยมีนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เจ้าหน้าที่สาธารณสุข และแกนนำชุมชน ได้ร่วมกันคิดหาวิธีระดมปัญหา เพื่อวางแผนส่งเสริมกิจกรรมการออกกำลังกาย ซึ่งจากการดำเนินงานจนถึงปัจจุบัน ได้มีกิจกรรมการออกกำลังกายระยะสั้นคือการเดินแอโรบิค เป็นกิจกรรมที่สามารถผลักดันให้เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องทุกวัน โดยการพัฒนาแกนนำแม่บ้านและแกนนำเยาวชนให้มีทักษะสามารถนำกลุ่มเดินได้ มีการวัดผลความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการออกกำลังกายของกลุ่มผู้เดินแอโรบิค โดยการชั่งน้ำหนัก และตรวจสุขภาพอื่นๆ ซึ่งเห็นผลความเปลี่ยนแปลงในด้านสุขภาพประจักษ์เป็นรูปธรรมในหลายคนที่ร่วมกิจกรรมเดินแอโรบิคอย่างสม่ำเสมอ เช่น กรณีของภรรยาผู้ใหญ่บ้าน มีน้ำหนักและความดันที่ลดลง รูปร่างดีขึ้น ยิ่งทำให้เกิดการประชาสัมพันธ์ขยายผลไปในตัว และโครงการวิจัย ยังได้มีส่วนเชื่อมโยงให้เกิดการวางแผนขับเคลื่อนด้านกิจกรรมกีฬาอื่นๆ ต่อไป ไม่ว่าจะเป็น การจัดลานกีฬาในหมู่บ้าน การจัดหาอุปกรณ์กีฬา การตั้งชมรมการออกกำลังกาย การจัดทำศาลาเพื่อพักผ่อน ร่วมกิจกรรม พูดคุยสังสรรค์กัน การจัดกิจกรรมการแข่งขันกีฬาที่เหมาะสมกับคนทุกกลุ่ม

ทุกวัย ที่จะสามารถเล่นร่วมกันได้คือการแข่งขันเปตอง ซึ่งเป็นกีฬาที่ใช้เวลาว่างจากการทำงานมาแข่งขันได้ ใช้สถานที่จัดการแข่งขันไม่มาก ผู้สนใจการออกกำลังกายสามารถจะเอาไปฝึกซ้อม และออกกำลังกายภายในบ้านหลังจากว่างจากการทำงาน ซึ่งการจัดการแข่งขันเปตอง นอกจากจะเป็นการเสริมสร้างสุขภาพของประชาชนแล้ว ยังสร้างความสามัคคีให้เกิดภายในชุมชนและชุมชนใกล้เคียงอีกด้วย

การลดค่าใช้จ่ายด้านภาษีสังคม

กิจกรรมนี้เป็นอีกกิจกรรมที่สร้างความตระหนักภายในระดับครอบครัว ไม่เป็นกิจกรรมร่วมระดับกลุ่ม ซึ่งกลุ่มแกนนำชุมชน ที่ได้เรียนรู้ถึงแนวทางการแก้ไขปัญหาหนี้สินจากชุมชนอื่นๆ ได้เริ่มเห็นแนวทางที่จะสร้างความตระหนักในระดับชุมชน โดยผนวกเอาแผนการลดค่าใช้จ่ายด้านภาษีสังคมรวมในแผนงานเกี่ยวกับการแก้ไขปัญหาหนี้สิน เพื่อผลักดันนำเสนอสู่ชุมชนต่อไป

เมื่อผู้วิจัยได้ดำเนินการสำรวจข้อมูลจากกรณีตัวอย่างของเกษตรกร 2 กลุ่ม พบว่าเกษตรกรกลุ่มผลิตข้าวจะปฏิบัติกิจกรรมเพื่อการแก้ไขปัญหาหนี้สินทั้ง 4 ประเด็นข้างต้น น้อยกว่าเกษตรกรกลุ่มก้าวหน้า ดังตารางที่ 4.1

ตารางที่ 4.1 กิจกรรมเพื่อลดรายจ่ายและเพิ่มรายได้ของเกษตรกร

กิจกรรม	กลุ่มก้าวหน้า		กลุ่มผลิตข้าว	
	ทำ (คน)	ไม่ได้ทำ (คน)	ทำ (คน)	ไม่ได้ทำ (คน)
การแลกเปลี่ยนแรงงาน	15	5	10	10
การใช้ปุ๋ยอินทรีย์น้ำหรือสารชีวภาพ	20	0	1	19
การใช้ปุ๋ยพืชสด	20	0	1	19
การเรียนรู้เพื่อวิเคราะห์ธาตุอาหารของดิน	15	5	5	15
การลดพื้นที่เพาะปลูก	16	4	15	5
การปลูกพืชผสมผสาน	19	1	0	20
การเลี้ยงสัตว์ผสมผสาน	18	2	0	20
การแปรรูปผลผลิต	3	17	0	20
การปลูกพืชเสริมรายได้ (นอกจากพืชพาณิชย์)	20	0	3	17
การเลี้ยงสัตว์เสริมรายได้	20	0	6	14
การบริโภคอาหารมีคุณภาพไม่แพง	20	0	16	4
การสร้างแหล่งอาหารไว้บริโภคในครัวเรือน	15	5	2	18
การลดค่าใช้จ่ายฟุ่มเฟือย	20	0	20	0
การสร้างเสริมสุขภาพ (ออกกำลังกาย)	20	0	16	4
การลดค่าใช้จ่ายด้านภาษีสังคม	20	0	18	2

4.2 ตัวอย่างปฏิบัติการและผลของปฏิบัติการในการแก้ไขปัญหานี้สิน

กรณีการลดต้นทุนการผลิตโดยใช้สารชีวภาพทดแทนสารเคมี

เนื่องจากองค์ความรู้เกี่ยวกับการวิเคราะห์ปัญหานี้สินในประเด็นสาเหตุ ผลกระทบ และแนวทางแก้ไขปัญหาของเกษตรกร มีพัฒนาการของกระบวนการเรียนรู้จากระดับปัจเจกที่เริ่มจากแกนนำชุมชน แกนนำเกษตรกรกลุ่มก้าวหน้า และนำไปสู่เกษตรกรทั่วไป ซึ่งมีการเชื่อมประสานแหล่งเรียนรู้ที่ถือได้ว่าเป็นทุนทางสังคม เข้าร่วมกระบวนการ ทำให้เกิดการผสมผสานองค์ความรู้เดิมภายในชุมชนด้านการผลิต และองค์ความรู้จากภายนอกชุมชนทั้งจากส่วนราชการ นักวิชาการ ทำให้เกิดการเพิ่มพูนทั้งองค์ความรู้ เพิ่มพูนทักษะในกระบวนการเรียนรู้เพื่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ในแง่ของการระดมสมองร่วมกัน การทดลองปฏิบัติแล้วนำผลจากการปฏิบัติมาประเมินร่วมกัน ทำให้เกิดกิจกรรมในการแก้ไขปัญหาคือเป็นรูปธรรมที่หลากหลาย โดยเฉพาะการแก้ไขปัญหในระดับชุมชน ที่ปรากฏในภาพรวมใน 4 ด้านคือ (1) การลดต้นทุนการผลิต (2) การกระจายความเสี่ยง (3) การเพิ่มรายได้ และ (4) การลดรายจ่าย ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น แต่ยังไม่สามารถลงลึกถึงรายละเอียดแต่ละกิจกรรมได้ เนื่องจากแต่ละกิจกรรมมีหลากหลายและมีรายละเอียดปลีกย่อยมาก ผู้วิจัยจึงได้เลือกหยิบเอากิจกรรมการแก้ไขปัญหานี้สินคือการใช้สารชีวภาพทดแทนสารเคมี เป็นตัวอย่างในการอธิบายองค์ความรู้ที่เคลื่อนไหว (Moving knowledge) ผ่านกระบวนการเรียนรู้และการผสมผสานทุนทางสังคม เข้ามาในกระบวนการเรียนรู้และแก้ไขปัญหาคือ ดังนี้

กิจกรรมการลดต้นทุนการผลิตโดยใช้สารชีวภาพทดแทนสารเคมี เป็นกิจกรรมที่พัฒนาจากฐานการเรียนรู้ ตระหนัก สัมผัสรับรู้ถึงปัญหาที่เกิดจากการใช้สารเคมีภาคเกษตรของเกษตรกรในชุมชนก่อน แล้วได้มีการเรียนรู้ร่วมกันผ่าน โครงการวิจัยด้านสุขภาพร่วมกับนักวิชาการ ซึ่งจากการระดมปัญหาด้านสุขภาพ ทำให้เห็นปัญหาและเกิดแนวทาง/แผน ที่นำไปสู่การทดลองจับเคลื่อนในการแก้ปัญหาสารเคมีในภาคเกษตร ได้แก่

1. การตรวจเลือด ตรวจสุขภาพเกษตรกรในชุมชน เพื่อทำให้เกิดความตระหนักร่วมกันถึงภัยจากเคมี โดยมีข้อมูลเชิงวิทยาศาสตร์ที่มีเจ้าหน้าที่สถานีอนามัยเป็นผู้ตรวจพิสูจน์ข้อเท็จจริง และมีกิจกรรมการวัดผลการลดสารเคมีในร่างกายของเกษตรกรในชุมชน ที่เข้าร่วมตรวจหาสารพิษในเลือดอย่างต่อเนื่อง จำนวน 137 คน
2. กิจกรรมการจัดประชุมชาวบ้าน ในเดือนเมษายน พ.ศ 2546 มีการแนะนำการป้องกันตนเองจากการใช้สารเคมี โดยเจ้าหน้าที่สถานีอนามัย การเชิญหมอมือของหมู่บ้าน มาให้ความรู้เรื่องสมุนไพรรางจืดเพื่อขับสารพิษโดยพ่อน้อยเพชร เทาะตา การแนะนำวิธีการดื่มสมุนไพรรางจืดที่จัดทำเป็นซองบรรจุรางจืดบดที่สะดวกในการชงในน้ำ

ร้อนและดื่มเป็นประจำ การแจกสมุนไพรรางจืดให้ผู้เข้าร่วมประชุมไปทดลองดื่ม การวางแผนทางที่แต่ละครอบครัวจะ จัดหามาดื่มอย่างต่อเนื่อง

3. กิจกรรมการใช้สารชีวภาพทดแทนสารเคมี โดยการสนับสนุนการผลิตปุ๋ยอินทรีย์น้ำ ปุ๋ยพืชสด

ซึ่งเมื่อโครงการวิจัยฯ ได้เข้าไปร่วมดำเนินงานกับชุมชน ทำให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันในการหาแนวทางและปฏิบัติให้เป็นรูปธรรมอย่างกว้างขวาง เพราะแกนนำเริ่มมีทักษะในกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการจากการร่วมโครงการวิจัยก่อนหน้านี้แล้ว 2 โครงการ ซึ่งทำให้มีความเห็นร่วมกันว่า โครงการใด ๆ ก็ตามที่เกิดในหมู่บ้าน ไม่ว่าจะริเริ่มโดยแกนนำ หรือด้วยความร่วมมือกับภายนอก ก็ดี ส่วนใหญ่มักจะได้ผลกับคนในชุมชนกลุ่มเล็ก ๆ ในขอบเขตที่จำกัดเท่านั้น แต่สำหรับโครงการในลักษณะของการวิจัยนี้ มีลักษณะพิเศษที่พยายามคิดร่วมกันในระหว่างแกนนำกับทีมวิจัย จากนั้นได้มีการขยายผลไปยังทั้งชุมชนด้วยการให้ทุกคน และทุกกลุ่มบ้านในชุมชนเห็นปัญหาาร่วมกัน และพยายามให้เกิด “รูปธรรม” ให้ชัดเจนที่สุด และพิสูจน์ว่ารูปธรรมนั้นแก้ปัญหาให้กับคนจำนวนมาก ได้ จึงทำให้เกิดการมีส่วนร่วม และเกิดการปฏิบัติอย่างแท้จริง รูปธรรมแรกหลังจากที่ได้ผ่านกระบวนการระดมปัญหาในช่วงแรกของโครงการฯ ที่ได้ปฏิบัติไปแล้วคือการใช้สมุนไพรรางจืดในการบรรเทาปัญหาสารพิษในเลือด ซึ่งได้มีการเรียนรู้ ทดลองปฏิบัติ ประเมินผล ขยายผล ภายใต้กระบวนการวิจัย โดยในส่วนของการขยายผล ได้มีแนวทางคือ หากมีการประชุมภายในชุมชน หรือมีกิจกรรมเกิดขึ้นในชุมชนน่าจะเลือกใช้ยาสมุนไพรรางจืดดื่มเพียงรับรองแทนน้ำประเภทอื่น เพื่อเป็นการสร้างนิสัยการดื่มน้ำสมุนไพรให้กับชาวบ้าน และการประชาสัมพันธ์อย่างต่อเนื่องเรื่องของการดื่มน้ำสมุนไพรตลอดเวลา เช่น เวลาที่มีการประชุมภายในของชุมชน หรือมีกิจกรรมอย่างอื่น ควรเน้นย้ำเรื่องการนำสมุนไพรมาดื่ม

ซึ่งทำให้เรื่องของการใช้สารชีวภาพทดแทนสารเคมี กลายเป็นจุดเริ่มต้นในทางรูปธรรมต่อไปทันที อย่างน้อยเกษตรกรที่ต้องการลดต้นทุนที่แพงจากสารเคมี และเริ่มรับรู้ยอมรับว่า การใช้สารชีวภาพไม่มีผลต่อการทำให้คุณภาพของผลผลิตลดลง ตรงข้ามกลับทำให้ผลผลิตงอกงามมากขึ้นกว่าเดิม ทั้งยังช่วยประหยัดต้นทุนในการผลิตด้วย เนื่องจากสารเคมีภาคเกษตรมีราคาแพงขึ้นทุกวัน กรณีนี้ผ่านการพิสูจน์และนำเสนอต่อชุมชนโดยแกนนำร่วมกับนักวิชาการในการถ่ายภาพเก็บข้อมูลเปรียบเทียบ และการยกตัวอย่างจากเกษตรกรที่นำสารชีวภาพไปใช้ทดแทนสารเคมี ที่กล้าเชิญชวนให้ไปดูพิสูจน์ได้ ซึ่งมีรายละเอียดตารางเปรียบเทียบที่ 4.2 และ 4.3 ซึ่งนำเสนอต่อที่ประชุมกลุ่มเกษตรกรในชุมชนดังนี้

ตารางที่ 4.2 เปรียบเทียบต้นทุนการผลิตหอมแดงต่อไร่ (ภาคี) ปี 2546 ของเกษตรกรผู้ใช้สารเคมีกับเกษตรกรผู้ใช้สารชีวภาพ

กิจกรรมการเพาะปลูก 1 ไร่ (ภาคี)	ต้นทุนการผลิตหอมแดง (บาท:ไร่)				หมายเหตุ
	เกษตรกรผู้ใช้สารเคมี		เกษตรกรผู้ใช้สารชีวภาพ		
	สมเดข (11 ไร่)	มันัส (10 ไร่)	สุพัตร (4 ไร่)	อ้ายวาส (2 ไร่)	
กระบวนการเตรียม					
1.จ้างตัดตอฟางข้าว	200	200	200	200	ค่าแรงวันละ 100 บาท
2.จ้างรถไถยกร่อง	600	600	600	600	จ้างเหมาต่อไร่
3.จ้างปรับพื้นที่ให้เรียบรื้อย	100	100	100	100	ค่าแรงวันละ 100 บาท
4.ซื้อฟางข้าวเพื่อมาคลุมดิน	200	200	200	200	มัดละ 2-5 บาท
5.ซื้อพันธ์	5,213	4,000	4,800	4,375	คำนวณเฉลี่ยจากยอดรวม
6.ซื้อปุ๋ยรองพื้น	1,636	400	825	530	คำนวณเฉลี่ยจากยอดรวม
7.ซื้อยาคุมหญ้า	300	160	300	246	ขวดละ 830-840 บาท
กระบวนการผลิต					
8.จ้างปลูก	660	660	660	660	ถังละ 60 บาท
9.จ้างคลุมฟางข้าว	130	130	130	130	ค่าแรงวันละ 130 บาท
10.จ้างคุมพ่นยา	130	130	130	130	ค่าแรงวันละ 130 บาท
11.ซื้อยากันเชื้อรา	154	500	125	566	คำนวณเฉลี่ยจากยอดรวม
12.ซื้อฮอร์โมน	200	100	200	184	คำนวณเฉลี่ยจากยอดรวม

กิจกรรมการเพาะปลูก 1 ไร่ (ภาคี)	ต้นทุนการผลิตหอมแดง (บาท:ไร่)				หมายเหตุ
	เกษตรกรผู้ใช้สารเคมี		เกษตรกรผู้ใช้สารชีวภาพ		
	สมเดช (11 ไร่)	มนัส (10 ไร่)	สุพัตร (4 ไร่)	อัยवास (2 ไร่)	
13.ซื้อปุ๋ยเร่ง	390	752	390	424	คำนวณเฉลี่ยจากยอดรวม
14.ต้นทุนทำปุ๋ยชีวภาพ	0	0	224	224	ทำครั้งหนึ่งใช้ได้ทั้งปี
15.ซื้อยาฆ่าแมลง	272	516	400	360	คำนวณเฉลี่ยจากยอดรวม
กระบวนการดูแลรักษา-เก็บเกี่ยว					ไร่ละ 2 โบโดๆ ละ 20 บาท พันทุก 7 วัน
16. ค่าจ้างพ่นยา	440	440	440	440	75 วัน รวมพ่นประมาณ 11 ครั้ง
17.ค่าจ้างถอน+หาบ	425	425	425	425	คำนวณเฉลี่ยจากยอดรวม
รวมค่าใช้จ่ายเฉลี่ย 1 ไร่ ทั้งสิ้น	11,052	9,313	10,149	9,794	คำนวณเฉลี่ยจากยอดรวม
ขายผลผลิตเฉลี่ย 1 ไร่ได้	10,545	31,500	23,750	21,000	คำนวณเฉลี่ยจากยอดรวม
+กำไร/-ขาดทุน	-506	+22,187	+13,601	+11,206	คำนวณเฉลี่ยจากยอดรวม

ตารางที่ 4.3 เปรียบเทียบต้นทุนการผลิตกระเทียมต่อไร่ (กิโลกรัม) ปี 2546 ของเกษตรกรผู้ใช้สารเคมีกับเกษตรกรผู้ใช้สารชีวภาพ

กิจกรรมการเพาะปลูก 1 ไร่ (กิโลกรัม)	ต้นทุนการผลิตกระเทียม (บาท:ไร่)				หมายเหตุ
	เกษตรกรผู้ใช้สารเคมี		เกษตรกรผู้ใช้สารชีวภาพ		
	อูตร (2.5 ไร่)	พนม (14 ไร่)	สุวรรณ (6 ไร่)	อ้ายวาส (2 ไร่)	
กระบวนการเตรียม					
1.จ้างตัดตอฟางข้าว	200	200	200	200	ค่าแรงวันละ 100 บาท
2.จ้างรถไถยกทรง	600	600	600	600	จ้างเหมาต่อไร่
3.จ้างปรับพื้นที่ให้เรียบรื้อย	100	100	100	100	ค่าแรงวันละ 100 บาท
4.ซื้อฟางข้าวเพื่อมาคลุมดิน	250	250	250	250	มัดละ 2-5 บาท
5.ซื้อพันธ์	5,400	6,428	3,330	5,833	คำนวณเฉลี่ยจากยอดรวม
6.ซื้อปุ๋ยรองพื้น	864	2,650	618	353	กระสอบละ 530-540 บาท
7.ซื้อยาคุมหญ้า	336	166	213	246	ลิตรละ 830-840 บาท
กระบวนการผลิต					
8.จ้างปลูก	880	880	880	880	ถังละ 100 บาท
9.จ้างคลุมฟางข้าว	384	384	384	384	ค่าแรงวันละ 130 บาท
10.จ้างคุมพ่นยา	150	150	150	150	ค่าแรงวันละ 130 บาท
11.ซื้อยากันเชื้อรา	340	857	ไม่ได้ใช้	566	คำนวณเฉลี่ยจากยอดรวม
12.ซื้อฮอร์โมน	116	85	ไม่ได้ใช้	184	คำนวณเฉลี่ยจากยอดรวม

กิจกรรมการเพาะปลูก 1 ไร่ (ภาคี)	ต้นทุนการผลิตกระเทียม (บาท:ไร่)				หมายเหตุ
	เกษตรกรผู้ใช้สารเคมี		เกษตรกรผู้ใช้สารชีวภาพ		
	อูตร (2.5 ไร่)	พนม (14 ไร่)	สุวรรณ (6 ไร่)	อ้ายวาส (2 ไร่)	
13.ซื้อปุ๋ยเร่ง	390	1,590	390	424	คำนวณเฉลี่ยจากยอดรวม
14.ต้นทุนทำปุ๋ยชีวภาพ	0	0	224	224	ทำครั้งหนึ่งใช้ได้ทั้งปี
15.ซื้อยาฆ่าแมลง	300	120	60	360	คำนวณเฉลี่ยจากยอดรวม
กระบวนการดูแลรักษา-เก็บเกี่ยว					ไร่ละ 2 โบ โดๆ ละ 20 บาท พันทุก 7 วัน
16. ค่าจ้างพ่นยา	560	560	560	560	75 วัน รวมพ่นประมาณ 11 ครั้ง
17.ค่าจ้างถอน+หาบ	1,400	1,400	1,400	1,400	คำนวณเฉลี่ยจากยอดรวม
รวมค่าใช้จ่าย 1 ไร่ ทั้งสิ้น	12,270	16,420	9,359	12,714	คำนวณเฉลี่ยจากยอดรวม
ขายผลผลิตเฉลี่ย 1 ไร่ได้	27,000	26,000	14,166	36,450	คำนวณเฉลี่ยจากยอดรวม
+กำไร/-ขาดทุน	+14,730	+9,580	+4,807	+23,736	คำนวณเฉลี่ยจากยอดรวม

จากตารางที่ 4.2.1 จะเห็นได้ว่า ต้นทุนการผลิตหอมแดง ในกระบวนการเตรียมการผลิต กระบวนการผลิต และกระบวนการเก็บเกี่ยวผลผลิต ของเกษตรกรผู้ใช้สารชีวภาพกับผู้ใช้สารเคมี ส่วนใหญ่จะเหมือนกัน แตกต่างกันเพียงต้นทุนในการใช้สารชีวภาพหรือสารเคมีเท่านั้น จากการเปรียบเทียบเกษตรกรผู้ใช้สารเคมีคือนายสมเดช (ปลูกหอมแดงจำนวน 11 ไร่) เมื่อคำนวณต้นทุนต่อไร่หักลบกับราคาขายผลผลิตต่อไร่ พบว่าขาดทุนต่อไร่ไปไร่ละ 506 บาท ส่วนนายมนัส (ปลูกหอมแดงจำนวน 10 ไร่) เมื่อคำนวณต้นทุนต่อไร่หักลบกับราคาขายผลผลิตต่อไร่ พบว่าได้กำไรต่อไร่ 22,187 บาท ส่วนเกษตรกรผู้ใช้สารชีวภาพคือนายสุพัตร (ปลูกหอมแดง 4 ไร่) เมื่อคำนวณต้นทุนต่อไร่หักลบกับราคาขายผลผลิตต่อไร่ พบว่าได้กำไรต่อไร่ไร่ละ 13,601 บาท และนายวาส (ปลูกหอมแดงจำนวน 2 ไร่) เมื่อคำนวณต้นทุนต่อไร่หักลบกับราคาขายผลผลิตต่อไร่ พบว่าได้กำไรต่อไร่ 11,206 บาท

ส่วนตารางที่ 4.2.2 จากการเปรียบเทียบเกษตรกรผู้ใช้สารเคมีคือนายอุดร (ปลูกกระเทียมจำนวน 2.5 ไร่) เมื่อคำนวณต้นทุนต่อไร่หักลบกับราคาขายผลผลิตต่อไร่ พบว่าได้กำไรต่อไร่ไปไร่ละ 14,730 บาท นายพนม (ปลูกกระเทียมจำนวน 14 ไร่) ได้กำไรต่อไร่ 9,580 บาท ส่วนเกษตรกรผู้ใช้สารชีวภาพคือนายสุวรรณ (ปลูกกระเทียม 6 ไร่) เมื่อคำนวณต้นทุนต่อไร่หักลบกับราคาขายผลผลิตต่อไร่ พบว่าได้กำไรไร่ละ 4,807 บาท และนายวาส (ปลูกกระเทียมจำนวน 2 ไร่) ได้กำไรไร่ละ 23,736 บาท

ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ผลตอบแทนในรูปของกำไร ของเกษตรกรที่ใช้สารชีวภาพกับเกษตรกรที่ใช้สารเคมี เมื่อเปรียบเทียบกันแล้วการใช้สารชีวภาพไม่มีผลกระทบต่อคุณภาพของผลผลิต และค่าตอบแทนที่ได้รับ ซ้ำยังจะเพิ่มกำไรจากคุณภาพผลผลิตที่เพิ่มขึ้น ลดต้นทุนการซื้อสารเคมีลง ในระยะยาว เนื่องจากจะทำให้คุณภาพของทรัพยากรดิน น้ำ ในไร่นา อุดมสมบูรณ์ และผลผลิตที่ใช้สารชีวภาพต่อเนื่องดียิ่งขึ้นไปอีก

และเป็นที่น่าสังเกตว่า ผลตอบแทนที่เกษตรกรผู้ใช้สารเคมีและผู้ใช้สารชีวภาพมีความผันผวนมาก เพราะตัวแปรเงื่อนไขที่ส่งผลให้ได้กำไรหรือขาดทุนมีหลายตัวแปร ไม่ใช่แค่เพียงการใช้หรือไม่ใช้สารชีวภาพเท่านั้น และอีกประการหนึ่ง ในความเป็นจริง เกษตรกรที่ใช้สารชีวภาพก็ไม่สามารถใช้อย่างสมบูรณ์แบบโดยที่ไม่มีการใช้สารเคมีเลย การใช้สารชีวภาพจึงเป็นการใช้ในลักษณะของการที่ต้องฉีดพ่นสารเคมีสลับไปด้วย จึงจะป้องกันศัตรูพืชได้ รวมทั้งความจำเป็นของเกษตรกรที่จะต้องใช้สารเคมีคือยาฆ่าหญ้าอยู่ เนื่องจาก สารชีวภาพเป็นสารที่โดยธรรมชาติแล้วมีลักษณะของการบำรุงมากกว่าการทำลาย ดังนั้น แม้จะมีความพยายามสร้างกระบวนการเรียนรู้ เพื่อขยายความตระหนักสู่เกษตรกรในระดับชุมชน การผลักดันขับเคลื่อนให้ใช้สารชีวภาพทดแทนสารเคมีโดยนักวิชาการและแกนนำชุมชน โดยการนำเสนอผลเปรียบเทียบดังกล่าว ไม่ทำให้เกิดการยอม

รับสู่การปฏิบัติระดับชุมชนไม่ได้เป็นไปอย่างราบรื่น เงื่อนไขที่มาเกี่ยวข้อง ที่เกษตรกรผู้ใช้สารเคมีสามารถนำมาโต้แย้งหรือเป็นข้ออ้างได้ คือ

1. ข้ออ้างเกี่ยวกับต้นทุนการผลิต

- 1.1 สภาพของดินที่แตกต่างกันในแต่ละไร่ หรือแม้ใน 1 ไร่ ดินแต่ละแปลงก็มีสภาพความสมบูรณ์ต่างกัน ซึ่งถ้าดินมีธาตุอาหารต่ำก็ต้องใช้ปุ๋ย+ฮอร์โมน บำรุงมากเป็นพิเศษ ทำให้ต้นทุนการผลิตของเกษตรกรแต่ละคนจะแตกต่างกันตามสภาพของดิน เกษตรกรสามารถอ้างได้ว่าต้นทุนการผลิตของตนสูงกว่าเกษตรกรคนอื่นเพราะสภาพดินในไร่ของตนไม่ดี
- 1.2 ตัวแปรในส่วนของธรรมชาติ การที่ฝนตกบ่อย ทำให้ต้องเปลืองยาฆ่าแมลงที่ต้องฉีดหลังฝนตกทันที ซึ่งก็เป็นข้ออ้างได้ว่าทำให้ต้นทุนการผลิตสูง เพราะจำนวนครั้งของการฉีดพ่นสารเคมีของเกษตรกรแต่ละคนไม่เท่ากัน
- 1.3 ความนิยมในยี่ห้อของสินค้าสารเคมีเกษตรที่แตกต่างกัน เกษตรกรสามารถอ้างได้ว่ากลุ่มเกษตรกรที่มีต้นทุนการผลิตต่ำเพราะใช้สินค้าที่ไม่มียี่ห้อดัง
- 1.4 กรรมสิทธิ์ในที่ดิน ถ้าเช่าต้องเสียค่าเช่า ซึ่งเป็นต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้น

2. ข้ออ้างเกี่ยวกับราคาของผลผลิต

- 2.1 คุณภาพและปริมาณผลผลิตที่ได้ ในปีนั้น ซึ่งเป็นผลเกี่ยวเนื่องกับข้ออ้างเรื่องต้นทุนการผลิต เช่น สภาพดิน สภาพฝน
- 2.2 ราคาของผลผลิตที่ผันผวน แต่ละช่วงเวลา แม้ภายในระยะเวลา 1 เดือน ราคาของพืชผลชนิดเดียวกัน ก็มีความแตกต่างกัน ซึ่งหากเกษตรกรคนใดขายผลผลิตได้ในช่วงระยะเวลาที่เหมาะสม ก็จะทำให้ได้กำไรสูงกว่าเกษตรกรคนอื่น
- 2.3 การตัดสินใจขายผลผลิตของเกษตรกร ถ้ารีบเอาเงินไปใช้หนี้ก็จะยิ่งถูกบีบให้รับขายผลผลิตในราคาถูก

เงื่อนไขตัวแปรที่สลับซับซ้อนเหล่านี้ ทั้งเกษตรกรกลุ่มก้าวหน้าและเกษตรกรกลุ่มผลิตซ้ำ จะเข้าใจในรายละเอียดแต่ละเงื่อนไขได้ดี ซึ่งเป็นเงื่อนไขที่ทำให้เห็นว่า การวางแผนเพื่อให้เกิดการขับเคลื่อนในระดับชุมชนในเฉพาะประเด็นเดียว ไม่ใช่เรื่องง่ายเลย โดยเฉพาะการคิดวางแผนจากมุมมองของนักวิชาการหรือจากระดับนโยบาย ซึ่งเข้าไม่ถึงและไม่เข้าใจในธรรมชาติเงื่อนไขที่มีความสลับซับซ้อนเหล่านั้นเท่ากับเกษตรกร

อย่างไรก็ตาม กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของนักวิชาการและแกนนำเกษตรกร รวมทั้งเกษตรกรกลุ่มก้าวหน้า โดยอาศัยการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเช่นนี้ ทำให้นักวิชาการที่เข้าไปคลุกคลีกับชุมชน เริ่มมีการปรับตัวเช่นกัน มีความระมัดระวังรอบคอบมากขึ้น ที่จะนำเสนอและ

วางแผนร่วมกับชุมชนที่เป็นรูปธรรมเชิงปฏิบัติ โดยคำนึงถึงเงื่อนไขที่สะท้อนมาจากการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในชุมชน ซึ่งจากกรณีการขับเคลื่อนการใช้สารชีวภาพทดแทนสารเคมี จะต้องผ่านกระบวนการเรียนรู้และพิสูจน์เพิ่มเติม และที่สำคัญการสร้างความปลอดภัยที่เป็น “รูปธรรม” จากกรณีเกษตรกรกลุ่มก้าวหน้าเพื่อเป็นตัวอย่างต่อไป

เมื่อผลที่เป็นรูปธรรมจากการใช้สารชีวภาพทดแทนสารเคมี ผ่านระยะเวลาการพิสูจน์ที่เป็นรูปธรรมช่วงเวลานึงแล้ว (ประมาณ 1 ปีของการดำเนินงานโครงการฯ) ก็ทำให้เริ่มเห็นภาพเกษตรกรทั่วไปในหมู่บ้านป่าไผ่ ได้พูดบรรยายถึงสรรพคุณในลักษณะปากต่อปาก และเกษตรกรแกนนำยังมีพัฒนาการของการเรียนรู้และขยายผลอย่างต่อเนื่อง เช่น

1) การศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับการผลิตปุ๋ย การรวมกลุ่มเข้าหุ้นของสมาชิกปุ๋ยอินทรีย์น้ำ เลือกลงประธานกลุ่ม คือ นายสมหมาย ทาอินทร์ ซึ่งเป็นแกนนำสำคัญในการดำเนินงานมาตลอด และได้ใช้สถานที่ของนายสมหมายเป็นที่ผลิตปุ๋ยอินทรีย์น้ำ มีการผลิตและจำหน่ายเพื่อสร้างรายได้หมุนเวียนเป็นกองทุนภายในชุมชน โดยขายในราคาสูงกว่าทุนเล็กน้อยแต่ราคาต่ำกว่าสารเคมีและสารชีวภาพที่ขายในท้องตลาดมาก เพื่อเน้นให้เกิดการนำไปใช้ในชุมชนอย่างกว้างขวางขึ้น เมื่อมีการนำไปใช้อย่างกว้างขวางระดับชุมชน ประสิทธิภาพของสารชีวภาพ ก็จะเป็นที่รับรู้ของเกษตรกรทั่วไปเองโดยอัตโนมัติ

การจัดตั้งกลุ่มปุ๋ยอินทรีย์น้ำในชุมชน มีเกษตรกรสมัครเข้าร่วมเป็นสมาชิกเริ่มแรก 40 ครอบครัว ดังนี้

1.	นายทองสุข	ธาตุนจันทร์	ประธานที่ปรึกษา
2.	นายสมหมาย	ทาอินทร์	ประธานกลุ่ม
3.	นายสุวรรณ	ฟองวรรณ	รองประธาน
4.	นายสุรชัย	มรดกวิจิตรการ	กรรมการประสานงาน
5.	นายถนอม	ทองคำสม	กรรมการ

โดยมีสมาชิกเกษตรกรบ้านป่าไผ่ 35 คน เป็นสมาชิกเริ่มแรก โดยสมาชิกตกลงว่าจะร่วมโครงการจะเข้าหุ้นคนละ 100 บาท เพื่อเป็นทุนหมุนเวียน และจะได้ประโยชน์จากการผลิตปุ๋ยก่อน ส่วนเกษตรกรที่เข้าร่วมภายหลังจะได้ประโยชน์น้อยกว่า และจะต้องเสียเงินค่าเป็นสมาชิกนอกเหนือจากค่าหุ้นที่สมาชิกเริ่มแรกไม่ต้องเสีย มีการจัดประชุมสมาชิกกลุ่มปุ๋ยอินทรีย์น้ำเพื่อชี้แนวทางการดำเนินงานของกลุ่ม พิจารณาเรื่องการร่วมหุ้น การผลิตปุ๋ยอินทรีย์น้ำ การจำหน่าย/แจกสมาชิก กลไกการบริหารงานของกลุ่ม รวมทั้งการบริหารเงินทุนหมุนเวียน เพื่อให้การผลิตเป็นไปอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน ซึ่งมีสาระสำคัญร่างกฎระเบียบของกลุ่ม ดังนี้

1. หุ้นละ 100 บาท 1 ครอบครัว จะเข้าเป็นหุ้นได้ไม่เกิน 20 หุ้น/1 คน/ครอบครัว

2. ให้สมาชิกช่วยกันในการทำงานช่วงแรกของการเริ่มทำปุ๋ยหมักก่อน แต่ถ้าหากในอนาคตทางกลุ่มสามารถมีทุนหมุนเวียนจากการบริหารงานของตนเองได้ ก็อาจจ้างสมาชิกของกลุ่มในการทำงาน
3. การขายหุ้นให้กับสมาชิกจะขายให้ในราคาต้นทุน เพราะถือว่าสมาชิกมาช่วยในด้านแรงงานด้วย
4. สำหรับบุคคลภายนอกจะขายให้ตามราคาในท้องตลาด (การจะตั้งราคาจะตั้งตามความเหมาะสม ไม่ขายแพงจนเกินไป เพราะเน้นว่าอยากให้เกษตรกรหันมาใช้ปุ๋ยอินทรีย์น้ำ)
5. การเปิดเข้าร่วมหุ้นเปิดทั้งตำบล ซึ่งเป็นการกระจายข่าวแบบปากต่อปาก เพราะช่วงแรกยังถือว่ายังไม่เห็นคุณภาพของปุ๋ยอินทรีย์น้ำ
6. ผู้ที่สมัครเป็นสมาชิกครั้งแรกเข้าจะไม่มีค่าธรรมเนียม แต่ถ้าหากสมัครเข้าในปีต่อไปจะต้องเสียค่าธรรมเนียม

2) การอบรมและสาธิตวิธีการผลิตปุ๋ยอินทรีย์น้ำ โดยสำนักงานพัฒนาที่ดินจัดร่วมกับนายสุรชัย มรกตวิจิตรการ หมอคืนประจำหมู่บ้านป่าไผ่ เมื่อวันที่ 30 พฤษภาคม 2546 โดยได้มีตัวแทนเกษตรกร 10 หมู่บ้าน ของตำบลแม่โป่ง หมู่บ้านละ 10 คน รวม 40 คน ในกิจกรรมครั้งนี้ได้มีการสาธิตการทำปุ๋ย แนะนำวิธีการใช้และเปรียบเทียบผลที่ได้กับต้นทุนที่เสียจากการใช้ปุ๋ยชีวภาพเปรียบเทียบกับการใช้ปุ๋ยอินทรีย์น้ำ นอกจากนั้นยังมีการแจกหัวเชื้อจุลินทรีย์ให้กับผู้เข้าร่วมอบรมผลของการอบรมและสาธิต ทำให้ทางเลือกใช้ปุ๋ยอินทรีย์น้ำได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการมากขึ้น เป็นการเริ่มขยายแนวคิดแนวทางจากระดับหมู่บ้านไปสู่ระดับตำบล และยังทำให้นายสุรชัย นายสมหมาย แกนนําของหมู่บ้านป่าไผ่ที่ขับเคลื่อนเรื่องปุ๋ยอินทรีย์น้ำ ทั้งกับฝ่ายพัฒนาที่ดินและฝ่ายเกษตรกร ได้รับการยอมรับมากยิ่งขึ้น

3) การจัดหาอุปกรณ์ในการหมักเพิ่มเติม โดยทางโครงการฯ ได้สนับสนุนงบประมาณเพื่อจัดซื้อวัสดุอุปกรณ์สำหรับใช้ในการผลิตปุ๋ยหมักจำนวนหนึ่ง ในขณะเดียวกัน แกนนําเกษตรกรกลุ่มก้าวหน้า ได้ประสานหน่วยงานของศูนย์ศึกษาห้วยฮ่องไคร้ฯ และส่วนราชการต่างๆ เพื่อขอการสนับสนุนวัสดุอุปกรณ์ให้กับชุมชนอีกจำนวนหนึ่ง ซึ่งทำให้ทางกลุ่มมีวัสดุอุปกรณ์สำหรับผลิตปุ๋ยเพิ่มมากขึ้นจากที่มีอยู่

4) การจัดหาวัตถุดิบในการหมัก เช่น การรับซื้อหอยเชอรี่ภายในอำเภอ ซึ่งแกนนำได้ประสานงานกับ อบต.แม่โป่ง และ อบต.อื่น ที่มีโครงจัดหอยเชอรี่ที่เป็นศัตรูพืช ด้วยการใช้งบประมาณ อบต. รับซื้อหอยเชอรี่จากเกษตรกร ทางแกนนำจึงถือโอกาสประสานงานขอรับซากหอย

เซอร์ที่ อบต. จะต้องเอาไปทิ้งมาทำการหมักปุ๋ยอินทรีย์น้ำที่บ้านนายสมหมาย ยิ่งไปกว่านั้นแกนนำ ยังได้มีแผนที่จะทำโครงการนี้เสนอต่อ อบต. แม่โป่ง ให้ทำอย่างต่อเนื่องอีกด้วย

5) การติดต่อเพื่อซื้อน้ำตาลสำหรับเป็นส่วนผสมของการหมักในช่วงที่ราคาของน้ำตาลถูก การขอหัวเชื้อหมักจากกรมพัฒนาที่ดินเพิ่มเติม เนื่องจากนายสุรชัยแกนนำเกษตรกรในกลุ่มก้าวหน้า เป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับจากพัฒนาที่ดิน จึงได้รับการสนับสนุนหัวเชื้อจุลินทรีย์จำนวนมากเพียงพอ สำหรับการหมักปุ๋ยรอบแรก

6) การศึกษาดูงานชุมชนอื่นๆ ที่มีการผลิตปุ๋ยอินทรีย์น้ำ และสารชีวภาพอื่นๆ เพื่อทดแทน สารเคมี และมีแนวทางยุทธศาสตร์ที่ดี ในการขยายผลสู่ระดับชุมชน โดยได้ไปศึกษาดูงานการผลิต ปุ๋ยอินทรีย์น้ำและสารชีวภาพของกลุ่มแม่บ้าน บ้านแพะใต้ กิ่งอำเภอเวียงหนองร่อง จังหวัดลำพูน ซึ่งประเด็นที่เป็นที่สนใจนอกจากจะเป็นเรื่องของเทคนิคการผลิต การบริหารจัดการกลุ่มแล้ว ยังเป็นเรื่องของเทคนิคในการขยายผลสู่ระดับชุมชน เพราะในแง่ขององค์ความรู้ในการผลิตปุ๋ยอินทรีย์ น้ำและสารชีวภาพแล้ว ถือได้ว่าแกนนำเกษตรกรกลุ่มก้าวหน้าหลายคน มีทักษะที่เพียงพอแล้ว

ในปัจจุบันกลุ่มปุ๋ยอินทรีย์น้ำบ้านป่าไผ่ ได้หมักปุ๋ยอินทรีย์น้ำจากหอยเซอร์จำนวนมาก เพียงพอสำหรับการเพาะปลูกในฤดูหน้ากับสมาชิกทุกคน และคาดว่าเมื่อถึงเวลาเพาะปลูก การย่อยสลายของจุลินทรีย์จะสมบูรณ์ทันใช้พอดี

จากกรณีตัวอย่างของกิจกรรมการลดต้นทุนการผลิตเพื่อแก้ไขปัญหาหนี้สิน ในกรณีของการใช้สารชีวภาพเพื่อทดแทนสารเคมีนั้น จะเห็นได้ว่ามีสาระของกระบวนการเรียนรู้ การผลักดัน ปฏิบัติขับเคลื่อนให้เกิดผลเป็นรูปธรรม ที่เป็นรายละเอียดในภาคปฏิบัติมาก ซึ่งจะพบแง่มุมของการผสมผสานทุนทางสังคมที่หลากหลาย เข้ามาเสริมในกระบวนการเรียนรู้และเสริมหนุนช่วยใน ปฏิบัติการจริงที่เป็นรูปธรรม กระบวนการเรียนรู้คู่กับการปฏิบัติดังกล่าว ถือว่าเป็นองค์ความรู้ที่เป็น พลวัต มีคุณค่าต่อการทำความเข้าใจในกระบวนการเรียนรู้เพื่อแก้ไขปัญหาหนี้สินของเกษตรกรมาก ซึ่งถ้าหากนำมาถอดบทเรียนเชิงกระบวนการ ที่แสดงให้เห็นถึงรายละเอียดแนวทางในขั้นปฏิบัติ แล้ว จะเกิดประโยชน์ในแง่ของการขยายผลสู่ชุมชนอื่นๆ ได้

4.3 กรณีศึกษาครอบครัวเกษตรกรกลุ่มก้าวหน้าเกี่ยวกับปฏิบัติการเพื่อแก้ไขปัญหาหนี้สิน

การศึกษกรณีศึกษาครอบครัวเกษตรกรกลุ่มก้าวหน้า ได้กล่าวถึงในส่วนของประวัติชีวิต โดยย่อ และพัฒนาการของการสั่งสมกระบวนการเรียนรู้ ที่นำไปสู่การวิเคราะห์ถึงปัญหาสาเหตุ และวางแนวทางแก้ไข ไว้ในบทก่อนหน้าแล้ว ซึ่งทำให้เข้าใจถึงกระบวนการเรียนรู้ในการแก้ไขปัญหา และในส่วนที่จะกล่าวต่อไปนี้เป็นส่วนของภาคปฏิบัติการในการแก้ไขปัญหา ซึ่งมีกิจกรรมการแก้ไขปัญหาที่หลากหลาย อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากกระบวนการเรียนรู้ตนเอง

กรณีที่ 1 นายประเสริฐ ทะลาบุญ

ลุงเสริฐ ได้เริ่มทำการทำเกษตรผสมผสาน เพื่อแก้ไขปัญหาการขาดทุนจากการผลิตพืชพาณิชย์ โดยการเพาะเห็ดที่ได้เรียนรู้จากครูในโรงเรียนจากการเป็นภารโรง และเรียนรู้เพิ่มเติมจากแหล่งเรียนรู้ในพื้นที่คือศูนย์พัฒนาห้วยฮ่องไคร้ รวมทั้งการอบรมต่างๆ ทางด้านการเกษตร การเพาะเห็ดได้สร้างรายได้ดีทีเดียว ต่อมาได้ขยายกิจกรรมไปสู่การแปรรูปกระเทียมดอง โดยรวมกับเกษตรกรกลุ่มก้าวหน้าในหมู่บ้านร่วมกัน การผลิตกระเทียมดองในช่วงแรกยังอยู่ในช่วงของการลงทุนมากกว่าที่จะได้กำไรเป็นกอบเป็นกำ ผลผลิตกระเทียมดองขายดีมาก แต่ภาระหนี้สินที่ต้องผ่อนกับธนาคารได้ไปกลบกำไรจากการขายเสียหายหมด

ต่อมา กลุ่มได้เรียนรู้ที่จะใช้โอกาสภายใต้กระแสการสนับสนุนส่งเสริมธุรกิจชุมชน และกระแสของนโยบายหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) ของภาครัฐและภาคเอกชน ดึงการสนับสนุนงบประมาณทั้งในลักษณะให้เปล่า และในลักษณะของการกู้แบบไม่มีดอก และการเปิดตลาดให้กว้างขวางมากขึ้นในระดับอำเภอ ระดับจังหวัด โดยวิธีการต่างๆ จนขณะนี้ ได้ก้าวสู่ระดับประเทศ โดยได้มีการนำสินค้ากระเทียมดอง ซึ่งได้กลายเป็นสินค้าเด่นระดับอำเภอ ส่งไปขายยังจังหวัดต่างๆ ปัจจุบัน ได้มีการสนับสนุนทางวิชาการและงบประมาณ เพื่อคิดค้นการผลิตกระเทียมโทน เพื่อผลิตสินค้าการเกษตรที่มีคุณภาพและราคาสูง

นอกจากนี้ ลุงเสริฐ ยังได้ทำกิจกรรมการเพิ่มรายได้ที่หลากหลาย ได้แก่ การเพาะเลี้ยงเห็ดหอม ทำรายได้นับหลายแสนบาทต่อปี กิจกรรมการปลูกพืชผสมผสาน ทั้งไม้ยืนต้นเช่น มะม่วง ลำไย และพืชล้มลุก พืชผักสวนครัว พืชสมุนไพร เป็นต้น กิจกรรมการเลี้ยงสัตว์ เช่น ไก่พื้นเมือง การเลี้ยงปลากระชังคือปลานิล เพื่อบริโภคในครัวเรือน ขณะที่ลูกชายได้เรียนรู้จากบิดา แม้จะเรียนจบการศึกษาในระดับ ปวช. แต่ก็ไม่ได้สนใจที่จะทำงานนอกหมู่บ้าน ได้สานต่อการเรียนรู้อาชีพการต่อ ยอดประสบการณ์จากบิดา เพื่ออาชีพการเกษตรแบบก้าวหน้า ปัจจุบัน ได้เป็นประธานของกลุ่มเยาวชนเพาะเห็ด และมีกิจกรรมการผลิตไม้ยางแปรรูป เป็นที่วางโทรศัพท์มือถือ ส่งจำหน่าย

กรณีที่ 2

นายสุรชัย มรกตวิจิตรการ ได้ผ่านประสบการณ์ชีวิตที่หลากหลาย ทั้งช่วงชีวิตที่วิกฤตและช่วงชีวิตที่มีคุณค่า ดังที่ได้กล่าวไว้ในบทก่อนหน้านี้ จุดเปลี่ยนที่สำคัญคือ เมื่อเกิดวิกฤตในชีวิต ด้วยความที่เป็นผู้มีความใฝ่เรียนรู้และเปิดใจสร้างความเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นเสมอ จึงสามารถพลิกผันสร้างโอกาสให้กับชีวิตได้ ไม่ว่าจะเป็นการได้บวชเณรหลังจากมีเรื่องทะเลาะวิวาท การหารายได้พิเศษหลังจากที่ต้องดิ้นรนหารายได้ช่วยเหลือตัวเอง การได้มีส่วนในการเข้าร่วมเหตุการณ์ 14 ตุลาฯ การได้มีโอกาสบวชเป็นพระภิกษุ ได้ฝึกวิปัสสนากัมมัฐาน ได้ช่วยสละแรงกายร่วมสร้างโรงเรียนพระปริยัติธรรม การได้ร่วมกับชาวบ้านพัฒนาชุมชนด้านต่าง ๆ การสร้างสิ่งสาธารณูปโภคให้กับชุมชน เช่น ติดตั้งน้ำประปาภูเขาสู่หมู่บ้าน ซ่อมแซมและปรับปรุงเส้นทางร่วมกับ 3 หมู่บ้านที่ใช้เส้นทางร่วมกัน สร้างสนามฟุตบอล ห้องสมุดให้แก่โรงเรียนประจำหมู่บ้าน และยังได้มีส่วนร่วมกับหน่วยงานราชการในพื้นที่ ในการประสานงานกับชุมชนจนทำให้พื้นที่สี่หมูปูยอมรับหน่วยงานราชการที่เข้ามาปฏิบัติงาน การได้ช่วยเหลือผู้ติดเชื่อเพื่อขอความเป็นธรรม ร่วมเปิดศูนย์ “เพื่อนชีวิตใหม่” เป็นต้น

สิ่งต่างๆ เหล่านี้ เป็นเหมือนเชื้อแห่งประสบการณ์การเรียนรู้ที่ช่วยให้สุรชัย สามารถพลิกกลับสร้างความเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นได้เสมอ แม้จะประสบกับภาวะวิกฤต เช่น กรณีการเสียชีวิตทางลือดเตอร์ หายใต้ดิน และการพ่นตามงานศพ ทำให้สภาพครอบครัวแย่มาก มีหนี้สินมากมาย ดังนั้น แม้จะมีคนรู้จักชักชวนไปทำสิ่งผิดกฎหมาย เขาก็ปฏิเสธเพราะผ่านการเข้าไปช่วยเหลือสังคมมามาก ปัจจุบัน พื้นที่บริเวณบ้านจำนวน 3 งาน 20 ตารางวา จึงได้ถูกเนรมิตกลายเป็นสถานที่ในการประกอบกิจกรรมเพื่อแก้ไขปัญหาหนี้สินที่หลากหลาย ได้แก่

- บ่อดินเลี้ยงปลาคุกกี้และปลานิล 5 บ่อ
- บ่อเลี้ยงกบนาและกบบลูฟร็อก สีเหลือง 10 บ่อ
- บ่อกลม และบ่ออนุบาลลูกกบ 6 บ่อ
- โรงเพาะเห็ดใหญ่ 1 โรง และโรงเพาะเห็ดเล็กอีก 4 โรง มีสารพัดเห็ด เช่น เห็ดหอม เห็ดนางฟ้า เห็ดนางรม เห็ดลมป่า เห็ดหัวลิง เห็ดขอนขาว
- กล้าไม้ผลยืนต้น เช่น มะม่วง ละมุด ชมพู ส้มโอ มะพร้าว ลำไย มะยม ขนุน
- กล้าไม้ประดับอย่างละ 2-3 ต้น เพื่อบริโภคและแจกจ่าย
- กล้าไม้ดอกไม้ประดับที่หายากคือ พุทสามสี
- การเลี้ยงไก่เตี้ย
- การเลี้ยงไก่พันธุ์ โดยทำเล้าไก่บนบ่อปลา 2 เล้า
- คอกหมู 1 คอก และคอกวัว 1 คอก

ทุกพื้นที่ในบริเวณบ้านจึงถูกใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด เป็นการเกษตรผสมผสาน และนอกจากนี้ยังมีการปลูกพืชผักสวนครัว เช่น ต้นหอม ผักชี ผักกาด โหระพา กระเพรา มะนาว จิง ข่า ตะไคร้ พริก เป็นต้น ใช้ในบริโภคในครอบครัวและแจกจ่ายแก่ญาติเพื่อนบ้าน และขายให้แม่ค้าที่มารับซื้อ การเพาะเลี้ยงหมูแม่พันธุ์ วัว และไก่ นอกจากจะได้ลูกหมู ลูกวัวและลูกไก่แล้วยังได้ใช้ขี้หมูขี้วัวขี้ไก่ เพื่อใช้ในการผลิตปุ๋ยหมักสำหรับการเกษตรในบ้าน ลงสู่บ่อเลี้ยงปลา เป็นการลดค่าใช้จ่ายได้เป็นอย่างมาก

ปัจจุบันสุรชัยมีรายได้จากการจำหน่ายผลผลิตต่างๆ สามารถจุนเจือครอบครัวและชำระหนี้สินได้ส่วนหนึ่ง หนี้สินเริ่มลดลง และมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น นอกจากนี้ยังเป็นสถานที่ศึกษาคุณงามความดีของศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ฯ เป็นจุดถ่ายทอดเทคโนโลยีของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เป็นที่ฝึกงานของนักศึกษา และศึกษาดูงานของชุมชนผู้สนใจ

กรณีของสุรชัย จึงเป็นตัวอย่างของเกษตรกรในการเรียนรู้ที่จะปรับตัวในด้านการประกอบอาชีพ โดยการประยุกต์แนวทางเศรษฐกิจแบบพอเพียงและพึ่งตนเองตามแนวพระราชดำริ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รู้จักนำประสบการณ์มาใช้ให้เกิดประโยชน์ แสวงหาแนวทางและวิธีการใหม่ๆ เพื่อความอยู่รอดของตนเองโดยไม่ทำความเดือดร้อนให้แก่ชุมชน สังคม และมีแนวคิดที่จะทำให้เกิดความยั่งยืนแก่ตนเองและชุมชน ช่วยขยายผลกับผู้นำชุมชนร่วมก่อตั้งกลุ่มกบ-กลุ่มประมงน้ำไหลเพื่อยังชีพ-กลุ่มประมงโรงเรียนเพื่อโครงการอาหารกลางวัน-กลุ่มปุ๋ยอินทรีย์น้ำ-ปุ๋ยหมัก-ปุ๋ยพืชสด ก็นความสมบูรณ์กลับสู่แผ่นดิน กระบวนการผลักดันองค์ความรู้ให้ขยายผลในระดับชุมชน จะเห็นได้ในปฏิบัติการของนายสุรชัยในกิจกรรมต่าง คือ

1. การประสานงานกับสำนักพัฒนาที่ดิน สำนักงานเกษตรอำเภอ ประสานกับศูนย์การศึกษาห้วยฮ่องไคร้ เพื่อขอความอนุเคราะห์ด้านความรู้และงบประมาณบางส่วน ให้เกิดการยอมรับและขยายผลการเรียนรู้ในการใช้สารชีวภาพทดแทนสารเคมีในระดับชุมชน โดยการจัดเวทีพิเศษและเวทีระดับชุมชน
2. เป็นวิทยากรเกษตรกรศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีเกษตรประจำตำบล
3. การเป็นหมอดินอาสาประจำตำบล มีการขยายผลทั้งในลักษณะตัวต่อตัว (Face to face) และในลักษณะชุมชน เช่น การเปิดบ้านเป็นศูนย์เผยแพร่อย่างไม่เป็นทางการ มีการจัดบอร์ด การสอนตัวต่อตัวให้เกษตรกรที่ต้องการความรู้เรื่องการวิเคราะห์ดิน การผลิตปุ๋ยพืชสด การผลิตสารชีวภาพ รวมทั้งเทคนิคการทำเกษตรแบบผสมผสาน เป็นต้น
4. ร่วมโครงการวิจัย “โครงการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนโดยใช้จารีตประเพณีดั้งเดิม” (สกว.) โครงการวิจัย “การให้ความหมายและการจัดการสุขภาพภาคประชาชน” (สสส.) และร่วมโครงการวิจัย “การแก้ไขปัญหาหนี้สินโดยชุมชน” (สกว.)

5. เป็นวิทยากรรับเชิญบรรยายประสบการณ์ เกษตรผสมผสาน ตามแนวทางพระราชดำริ
6. ร่วมกับสถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์สุขภาพ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เรื่องสารพิษทางการเกษตรกับสุขภาพของผู้มีส่วนร่วม
7. เป็นวิทยากรบรรยายการอนุรักษ์ดินและน้ำ ในโครงการพักชำระหนี้ของ ธกส. จังหวัดแม่ฮ่องสอน
8. การให้ความรู้กับนักเรียนในโรงเรียนประจำหมู่บ้าน โดยครูในโรงเรียนมักจะนำนักเรียนมาเรียนรู้กับเฮียแดงทุกปี

จากตัวอย่างกรณีศึกษา ทำให้ได้เห็นปฏิบัติการในการแก้ไขปัญหาหนี้สิน ที่เกิดขึ้นจากฐานกระบวนการเรียนรู้ของเกษตรกรทั้ง 2 กรณีตัวอย่าง ซึ่งเป็นเกษตรกรกลุ่มก้าวหน้าในชุมชน และจากเงื่อนไขที่เป็นทุนทางสังคม ได้ช่วยเสริมให้กระบวนการเรียนรู้และปฏิบัติการมีพัฒนาการที่สั่งสมต่อยอด ซึ่งไม่เพียงทำให้เกิดการเปลี่ยนในระดับครอบครัวเท่านั้น แต่ยังขยายผลสู่การเปลี่ยนแปลงในระดับชุมชนด้วย

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
 Copyright © by Chiang Mai University
 All rights reserved